

Ірина Гук,
викладач кафедри педагогіки і психології
Івано-Франківського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

ПІДЛІТКОВЕ ЧИТАННЯ: ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ТА ІДЕАЛІВ

У статті розглянуто специфіку засвоєння дитиною-підлітком цінностей у процесі читання художнього твору. При цьому враховано різні рівні розвитку особистості відповідно до моральної позиції та життєвих стилів, а також проаналізовано основні соціально-психологічні засоби формування цінностей: навіювання, ідентифікація, рефлексія, емпатія та інші.

Ключові слова: читання, навіювання, ідентифікація, аксіологічна типологія.

Iryna GuK

Teenage Reading: the Problem of Fostering the Values and Ideals

The article deals with the peculiarities of acquiring the values by a child-teenager in the process of reading a literary work. Besides, different levels of personality development have been taken into account according to morals and life styles, and the main social and psychological means of fostering the values (suggestion, identification, reflection, empathy and others) have also been analyzed.

Key Words: reading, suggestion, identification, axiological typology.

Давно відомо, що один і той же літературний твір сприймається різними людьми по-різному і по-різному впливає на формування цінностей. Одна з причин різного сприйняття - рівень розвитку особистості.

Спроби класифікувати особистості відповідно їхніх цінностей здійснили Б. Братусь, А. Кольберг, А. Добрович, В. Слободчиков та Г. Цукерман.

За Б. Братусем, існує п'ять рівнів розвитку особистості відповідно до моральної позиції та життєвих стилів:

- ситуативний рівень;
- егоцентричний рівень;
- групоцентричний рівень;
- гуманістичний рівень;
- духовний рівень.

За З.С. Карпенко кожному рівню відповідають соціально-психологічні засоби формування цінностей:

■ ситуативному і егоцентричному рівню відповідають наслідування, емоційне зараження і навіювання, які оминають свідомість особистості і впливають на прийняття цінностей на рівні підсвідомості;

- групоцентричному рівню відповідає ідентифікація;
- гуманістичному рівню відповідає рефлексія та емпатія;
- духовному рівню відповідає духовне осяяння або молитва.

За аксіологічною типологією, підлітки здебільшого знаходяться на ситуативному, егоцентричному та групоцентричному рівнях.

На ситуативному рівні розвитку дитина вчиться сприймати себе, власну тілесну і психологічну індивідуальність. Світосприйняття такого підлітка дитяче, безтурботне. Спосіб життя безвідповідальний, прагматичний, інтереси інших людей, соціальні цінності до уваги не беруться. Мета і зміст життя такого підлітка є особисте задоволення здобуте «легким коштом», за рахунок батьків чи багатого партнера, за виграні гроші. Праця, як засіб отримання матеріальних благ, не передбачена. «Основна діяльність - максимально інтенсивні розваги. Риси характеру, що реалізуються в процесі цієї діяльності, — безтурботність, потреба в розвагах. Основні особисті інтереси - інтенсивні фізичні задоволення» [4, 175] (оргії на зразок древнього Риму) і витончені естетичні насолоди (споглядання, слухання, читання вишуканих художніх творів). «У спілкуванні інша людина розглядається не як рівноцінний партнер, а як предмет, потрібний чи зайвий. Спрямованість на партнера монологічна: не важливо, що ти говориш, важливо, що я тобі кажу. Стиль спілкування грубий, прямолінійний, безпардонний або улесливий, у відповідь на незгоду використовуються погрози чи образи. Відверто виражаються емоції нудьги, зверхності через лайку, насмішки, погрози, навішування ярликів, стереотипізацію, або запобігання перед сильнішим, що засвідчують крайній егоїзм» [4, 201].

Наступний рівень розвитку особистості — егоцентричний. Він найбільш характерний для молодших школярів. Однак частина дітей залишається на ньому в підлітковому віці. Підлітковий егоцентризм виявляється у переоцінці власних здібностей марнославстві, нездатності зрозуміти погляди, почуття інших людей, відчути чужий біль. Такі підлітки готові вчитися або працювати тільки для власної вигоди і престижу. Вони надмірно сконцентровані на собі, власних почуттях і фізичних відчуттях. Через найменшу неуважність чи прикрість з боку оточуючих такі учні впадають в протрацію чи глибоку втому, які супроводжуються спадом фізичних сил і байдужістю до довкілля. Власне «Я»

є центром життя такої особистості, інші люди – тільки засобами задоволення її потреб. Оточуючі викликають інтерес такого підлітка настільки, наскільки вони сприяють його успіху, досягненню його особистих цілей. Його характеризує споживацький стиль життя. «Цінність, що реалізується в процесі діяльності, - накопичення речей, оцінок, грамот, нагород, досягнення певного становища в класі, завоювання популярності. Основна діяльність – праця і споживання. Риси характеру, що реалізуються в процесі цієї діяльності – настанова на змагання і збагачення, пристрась до розкоші і розваг. Основні особисті інтереси - комфорт у житті» [4, 175]. Особистість на цьому рівні спілкується маніпулятивно або стандартизовано. На цьому рівні формується любов до праці, охайність, естетичні норми, етикет. Соціально-психологічні засоби формування цінностей, які відповідають цим двом рівням, - наслідування, навіювання і емоційне зараження.

В психології наслідування - це здатність до відтворення м'язевих рухів. Тобто якщо головний герой літературного твору, як об'єкт наслідування, буде культуристом, то підліток, який його наслідуватиме, буде тренувати мускули. Однак це не значить, що він стане сповідувати здоровий спосіб життя, учень перейме тільки форму, а не зміст. Для наслідування характерним є копіювання зовнішніх ознак, таких як одяг, їжа, проведення відпочинку. Дівчатка рівня відносного суб'єкта, читаючи романи XIX століття, перш за все, захопляться пишними сукнями і запам'ятають салонну поведінку, вони мріятимуть про діаманти і розкіш обстановки, не вникаючи у моральні якості героїнь.

Емоційне зараження полягає в тому, що емоції передаються, тобто емоції і переживання автора або головного героя передадуться читачеві. Найяскравіше емоції відображаються в поезії. Саме художні засоби, що використовуються у віршах, найсильніше впливають на емоційну сферу читача. Прикладом може бути поезія Т. Шевченка, Л. Костенко та ін. Однак слід пам'ятати, що будь-які моральні чи життєві цінності мають емоційне підґрунтя. Тому, коли підліток, читаючи роман А. Чайковського «Сагайдачний», вникне у глибокі емоційні переживання головного героя за долю народу, перейметься його бажанням і готовністю жити для України і вмерти за неї, то відбудеться емоційне зараження, яке вплине на почуття школяра до Батьківщини. Тобто формуватимуться патріотичні цінності підлітка. А це в свою чергу допоможе йому перейти на групоцентричний рівень.

Дуже цікаво в процесі читання відбувається навіювання як спосіб передачі цінностей. Навіювання – це такий спосіб передачі інформації чи формування установки стосовно когось чи чогось, під час якого навіюваний не відчуває впливу, а вважає навіювану інформацію чи установку своєю [4, 215]. Цікаво, що і той, хто навіює, може не усвідомлювати власного впливу на інших людей, яким навіює.

Одним з видів навіювання є нейролінгвістичне програмування. Теоретики нейролінгвістичного програмування вважають, що кожна людина сприймає світ переважно в одній або двох модальностях аудіальній, візуальній, кінестетичній. Мовлення має два плани – план змісту і план вираження. Сенсорні модальності є способом донесення до реципієнта певного предметного змісту. Через вживання слів, які позначають певну модальність, відбувається приєднання автора тексту до несвідомої сфери читача з метою донесення предметного змісту (смыслового коду, символу), за допомогою якого інтуїція читача виводить загальне правило чи формулу наступних дій людини [4, 257]. Наприклад, у вступі «Тризни» Т. Шевченка: «Душе с прекрасным назначением должно любить, терпеть, страдать; и дар господний, вдохновение, должно слезами поливать», через слова-предикати кінестетичної модальності: любить, терпеть, страдать,

формується правило : прекрасна (досконала) душа повинна страждати. Таким чином включається механізм пошуку страждань. Тобто, читаючи поезію, підліток рівня відносного та егоцентричного суб'єкта сприймає цінності, задекларовані у творі, неусвідомлено, під впливом навіювання.

Ще одним прикладом навіювання через поетичні символи є численні випадки самогубств серед молоді в Німеччині після першого виходу в світ «Страждань молодого Вертера» Гетте.

У творі Б. Єфремова «Таїс Афінська» автор завдяки візуальним словам-предикатам творить сексуально привабливий образ Таїс, який виступає як вершина жіночої досконалості не лише у формі, а й в змісті: головна героїня надзвичайно розумна, освічена, емпатійна, творча. При цьому вона залишається вільною не лише в плані розквітості розуму, але й щодо статевої поведінки. Так формується правило: красива, розумна й обдарована жінка повинна бути розпусна.

Наступним рівнем розвитку особистості після моносуб'єкта є групоцентричний рівень. Людина цього рівня живе для групи. Тобто її життя підпорядковане потребам та інтересам групи, вона працює на для власної вигоди, а задля групи, до якої вона належить. Особистість цього рівня ідентифікує себе з групою. Групою може бути сім'я, товариші, родина, клас, нація. Стосунки з іншими залежать від того чи належить підліток до даної групи чи ні. Якщо інший суб'єкт належить до даної групи, то стосовно нього виконуються моральні норми, прийняті в групі, якщо не належить, то норми не виконуються.

Підлітки як правило є групоцентричні.

«Цінності, що реалізується в процесі діяльності - активна участь у суспільно -корисній праці, корисні вироби або послуги. Основна діяльність - праця на благо групи. Риси характеру, що реалізуються в процесі цієї діяльності - компетентність, дисциплінованість, ототожнення себе з роботою. Основні особисті інтереси - задоволення від процесу праці та її результатів» [4,175].

У спілкуванні використовує прибудову поруч, тобто прагне до повноцінного діалогу, поваги до співрозмовника. Намагається збагнути мотивацію, потреби партнера, коло його інтересів. Комунікативна взаємодія розвивається з поступовим розширенням зон взаємної згоди з повагою до гідності один одного. Вихід з контакту відбувається коректно [4, 215].

Якщо підліток знаходиться на групоцентричному рівні, то для нього найбільш характерним засобом формування цінностей буде ідентифікація. Ідентифікація передбачає таке захоплення іншою людиною чи героєм художнього твору, під час якого свідомо приймаються цінності даного суб'єкта. Читаючи художній твір, суб'єкт завжди ідентифікує себе з головним героєм. Слід зазначити, що, коли підліток переглядає кінофільм, ідентифікація з головним героєм відбувається швидше, ніж коли він читає.

Захопившись Томом Соєром, читач приймає його життєві цінності, що виявляються в споживацькому стилі життя: крайньому егоїзмі, лайці, хитрощах, пошуках пригод, маніпулюванні почуттями старших.

Читаючи твір М. Островського «Як гартувалася сталь», підліток свідомо вибере цінності Корчагіна, який теж знаходиться на групоцентричному рівні: жертвність задля ідеї, чесність, мужність.

Наступний рівень розвитку особистості – гуманістичний. Його представники будують своє життя на гуманістичні філософії, тобто у кожній людині, незалежно від того, належить вона до його групи чи ні, така особистість бачить Людину – найдосконаліше

творіння на землі. Стосовно кожної людини, незалежно від її статусу, повинні бути виконані всі моральні та етичні норми і правила. Гуманістичний рівень характеризується прагненням бути корисним всьому людству, творити добро не тільки друзям, а й ворогам. «Цінності, що реалізується в процесі діяльності - нововведення, творення, самореалізація. Основна діяльність — творчість і запровадження нового. Риси характеру — незалежність, творчі настанови. Основні особисті інтереси — радість від діяльності, самореалізації, збагачення оточення і свого власного життя новими цінностями» [4, 175].

Цей рівень більш характерний для молоді, однак, незначна частина підлітків знаходиться на цьому рівні. Засобом формування цінностей даного рівня є емпатія та рефлексія.

Емпатія це здатність зрозуміти чужий емоційний світ. Вникаючи у почуття, переживання героїв художнього твору, підліток поступово приходять до висновку, що кожна людина переживає сум і радість, біль і щастя, сором і гордість, незалежно від нації, соціального становища, віку, т.п. Тобто приймає думку, що кожна людина є представником людського роду і має право на гуманне відношення щодо себе.

Рефлексія — це здатність до самоаналізу. Коли, в процесі читання художнього твору, в підлітка виникає питання, а що би я зробив на місці головного героя, то починається процес самокрystalізації, творення себе, свого внутрішнього світу, вироблення власних цінностей.

Слід відзначити, що перехід з одного рівня розвитку на інший відбувається по чергово, тобто спершу ситуативний рівень, потім егоцентричний, групоцентричний, гуманістичний, духовний.

Перехід з егоцентричного чи групоцентричного рівня на духовний, оминаючи гуманістичний, можливий тільки за умови втручання Вищої Сили, тобто через духовне осяяння. Прикладом такого осяяння був Савло, який знаходився на групоцентричному рівні: переслідував і вбивав іновірців, але через об'явлення перейшов на духовний рівень, який характеризується життям для Бога. І почав вести боротьбу не з «тілом і кров'ю», а з «началами і властями».

Можна припустити, що підліток, читаючи Святе письмо, писання Святих Отців, «Життя Святих» почує Голос Божий, відкриється на поклик Святого Духа і зможе перейти на духовний рівень, незалежно від того, на якому рівні він знаходився перед тим.

Література

1. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Бех. — К.: Україна — Віта, 1995. — 202 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: стратегія проектування. eprints.zu.edu.ua/444/2/Osobsvdvsp.pdf
3. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. — М.: Мисль, 1988. — 301 с.
4. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості / З. С. Карпенко. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. — 511 с.
5. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев. // Вестник Моск. ун-та. — Сер. 14. — Психология. — 1996. — № 4. — С. 35–44.
6. Роджерс К. Эмпатия / К. Роджерс // Психология эмоций. Тексты / Под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. — С. 235–237.